

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE „VASILE PÂRVAN”

MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
SERIE NOUĂ, SUPPLEMENTUM II

**PIATRA: DE LA TEORIE LA
EXPERIMENT**

Workshop, 6 aprilie 2023, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”

EDITAT DE
ROXANA DOBRESCU, ADINA BORONEANȚ

EDITURA CETATEA DE SCAUN

2025

SUMAR/CONTENTS/SOMMAIRE

Editorial	5
Adina BORONEANȚ, Victor SAVA, Clive BONSALL Sourcing obsidian from early prehistoric sites on the Arad plain, Western Romania	7
Roxana DOBRESCU, Cristian Eduard ȘTEFAN Une cache de silex découverte à Radovanu – <i>La Muscalu</i> A flint cache from Radovanu – <i>La Muscalu</i>	17
Ion TORCICĂ Debitajul prin presiune în siturile Alexandria – <i>Limonagiul</i> și Vitănești – <i>Măgurice</i> (jud. Teleorman) Pressure knapping at the sites of Alexandria – <i>Limonagiul</i> and Vitănești – <i>Măgurice</i> (Teleorman County)	33
Diana-Măriuca VORNICU, Bogdan MINEA Techno-typological and use-wear insights on the chipped stone items discovered in the Glina <i>tell</i> (in 1969).....	53
Mihaela-Maria BARBU O rediscutare a materialului litic cioplit din necropola eneolitică de la Decea, județul Alba Revisiting the knapped lithic assemblage from the Eneolithic necropolis at Decea, Alba County.....	73
Ana Cristina HAMAT <i>Pulchritudo et pretium in oculo spectantis est!</i> Gliptică antică în izvoarele latine din secolele I–III P.Ch. <i>Pulchritudo et pretium in oculo spectantis est!</i> Ancient glyptic in Latin sources of the 1 st –3 rd centuries BC	91
Rodica OANȚĂ-MARGHITU „Pietri” și „pietricele”. Despre gemele tezaurului de la Pietroasa On “Stones” and “pebbles”. The gems in the Pietroasa treasure	107
Camelia-Mirela VINTILĂ Despre crucile din piatră descoperite în cimitirele medievale bucureștene. Studiu de caz, cimitirul bisericii Sf. Nicolae Udricani Stone crosses in Bucharest medieval cemeteries. Case-study, the Sf. Nicolae Udricani Churchyard.....	147
Abrevieri/Abréviations /Abbreviations.....	159

O REDISCUTARE A MATERIALULUI LITIC CIOPLIT DIN NECROPOLA ENEOLITICĂ DE LA DECEA, JUDEȚUL ALBA

Mihaela-Maria BARBU

Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România; e-mail: mishu_maria@yahoo.com

Keywords: Decea Mureșului cultural group, Eneolithic, lithic technology, weapons/tools, complex of early ochre tombs

Abstract: The necropolis at Decea is representative of the Decea Mureșului cultural group of the Middle Eneolithic period, part of the larger complex of early ochre burials. Although it has been in the attention of the specialists for some time, the knapped lithic assemblage from the Decea necropolis (Alba County) still reveals certain characteristics worth reviewing. The usewear of certain artefacts in the assemblage show they were used as tools, while some retouches are indicative of their re-activation.

Cuvinte-cheie: grupul cultural Decea Mureșului, eneolitic, tehnologie litică, armă/unealtă, Complexul mormintelor cu ocră timpurii

Rezumat: Necropola de la Decea, atribuită comunităților grupului cultural Decea Mureșului ce aparține eneoliticului mijlociu, este parte din marele Complex al mormintelor cu ocră timpurii. Deși a fost în atenția specialiștilor de o perioadă de timp, ansamblul litic cioplit din necropola de la Decea din județul Alba dezvăluie încă unele caracteristici care merită menționate. Urmele de uzură observate pe unele dintre piesele ansamblului sugerează că acestea au fost folosite drept unelte, în timp ce unele amenajări specifice indică reactivarea pieselor.

Grupul cultural Decea Mureșului face parte din marele Complex al mormintelor cu ocră timpurii¹ din eneoliticul mijlociu, complex care se întinde din nordul Caucazului până în estul Ungariei², fiind specific regiunii de stepă din sud-estul și estul Europei și regiunii carpato-balcanice.

Necropola plană de la Decea (com. Mirăslău, jud. Alba, Marosdecse) (Fig. 1/1) a reprezentat prima descoperire de acest tip din România, cercetarea, realizată de I. Kovács, fiind prilejuită de deschiderea unei cariere de pietriș în anul 1912. Situl se afla pe o înălțime numită *Deluț*, identificabilă după cariera pomenită în literatură³, la o distanță de 200–300 m vest față de drumul care taie șoseaua dintre Vințu de Jos și Aiud⁴ (Fig. 1/2). Au fost cercetate atunci 19 morminte de înhumăție ale căror inventare funerare cuprindeau piese diverse: ocră, lame de silex de dimensiuni medii, o măciucă cvadrilobată, un colan de cupru, mărgelile de cupru și de scoică și, evident, vase și fragmente ceramice. Cercetările au fost publicate abia în 1932⁵.

Pornind de la descoperirile (uneori contestate⁶) de la Aiud – *Microraion III*, Mirăslău, Cetea, Șard, Vințu de Jos⁷, Feldioara⁸, Ocna Sibiului, Meșcreac⁹, Șeușa – *Gorgan*¹⁰, s-au creionat câteva particularități specifice comunităților

de tip Decea Mureșului: preferința pentru terasele și locurile joase de luncă¹¹ sau vârfurile de deal¹²; locuințele adâncite în pământ, dar și de suprafață; aspectul făinos al pastei ceramice fine și semifine, vasele fiind săracios decorate¹³; cele mai bune analogii se regăsesc în cultura Tiszapolgár¹⁴, nefiind însă vorba de simple importuri, ci de o creație proprie acestui grup care a preluat și adaptat forme și motive ornamentale Tiszapolgár¹⁵.

Cercetările mai recente de la Șeușa – *Gorgan*¹⁶, sit atribuit tot fenomenului cultural Decea Mureșului¹⁷, permit observarea evoluției acestor comunități în spațiul intracarpatic, la un orizont ulterior celui din necropola eponimă¹⁸, sugerând pătrunderea unor comunități din lumea stepelor nord-pontice în Transilvania. Acestea s-au adaptat rapid noilor condiții, fiind asimilate de fondul local pe parcursul a două-trei generații¹⁹.

Din punct de vedere funerar, comunitățile grupului Decea Mureșului sunt reprezentate în România de morminte izolate²⁰ și exclusiv de necropola menționată²¹, semnificativă fiind prezența în cadrul inventarului funerar a sceptorilor cu forme abstracte și zoomorfe, a măciucilor

¹ Pentru alte opinii, vezi Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 294.

² Govedarica 2004, p. 21, Abb.1.

³ Lazarovici, Lazarovici 2007, p. 292, Fig. VI d. 1.

⁴ Kovács 1932, p. 89.

⁵ Kovács 1932, p. 99.

⁶ Gogâltan, Ignat 2011, p. 21, nota 33.

⁷ Govedarica 2004, p. 77.

⁸ Govedarica 2004, p. 77.

⁹ Luca 1999, p. 5–33.

¹⁰ Ciută, Gligor 2001.

¹¹ Luca 1999.

¹² Ciută, Gligor 2003.

¹³ Gligor 2014, p. 132.

¹⁴ Gligor 2014, p. 139.

¹⁵ Gligor 2014, p. 139.

¹⁶ Ciută, Gligor 2001; 2003; 2004; Ciută et alii 2004; 2005.

¹⁷ Ciută 2009; Ciută, Marc 2010; 2012, p. 13–40; Ciută et alii 2006, p. 355–356; 2007; 2009; 2010; 2011.

¹⁸ Gligor 2014, p. 131.

¹⁹ Gogâltan, Ignat 2011, p. 24.

²⁰ Gligor 2014, p. 142.

²¹ Kovács 1932, p. 89–101.

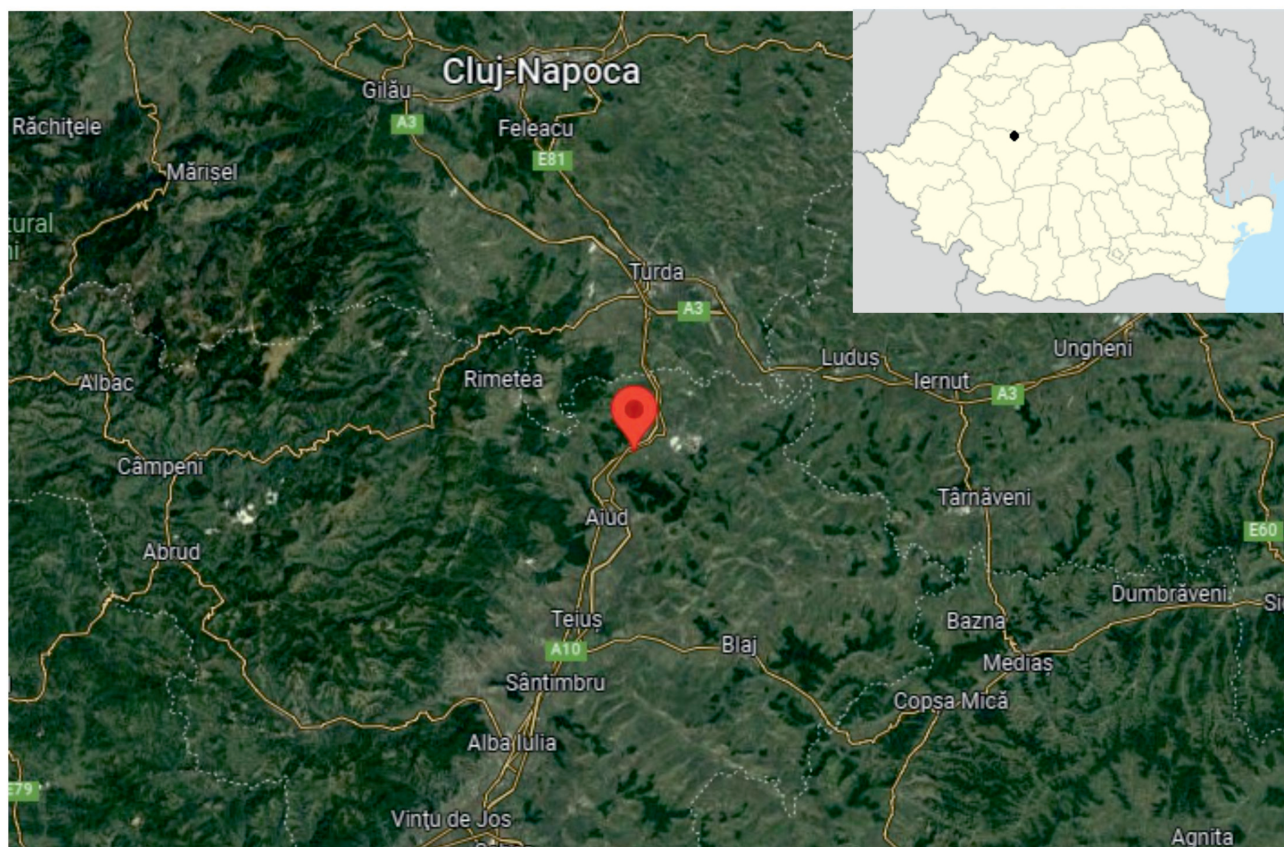

Figura 1. Localizarea sitului de la Decea pe Harta României (prelucrare după Google-maps).

Figure 1. Location of Decea site on the Map of Romania (Google basemap).

cvadrilobate și a unui topor de piatră²², care indică legături/contacte între spațiul transilvan și zonele stepice²³.

Singura dată C¹⁴ de care dispunem pentru acest cimitir a fost obținută pe o probă de os uman din M12 de la Decea: KIA-368: 5380±40 BP²⁴, respectiv intervalul 4334–4221 cal BC (62,1%. Fig. 1).

CONTEXTUL ARHEOLOGIC

Materialul litic cioplit, aflat în discuție, constă în opt piese de silex (Tab. 1),²⁶ descoperite în mormintele necropolei de la Decea (Fig. 2), după cum urmează:

M3 (Fig. 3)	Lamă = 17,9 cm L, în mâna dreaptă
M4 (Fig. 3)	Lamă fracturată = 16,8 cm L, în mâna dreaptă
M5	Așchie = 2,9 cm L, deasupra umărului drept
M7 (copil)	Lamă fragmentară = 4,6 cm L, pe bazin
M9 (copil)	Lamă fragmentară = 3,5 cm L, sub mâna dreaptă
M11	Lamă fragmentară = 7,6 cm L, sub mâna dreaptă
M14	Lamă fracturată = 12,4 cm L, pe șoldul drept
M15 (mama cu copilul ²⁵)	Lamă fracturată = 14,6 cm L, în partea superioară a șoldului drept

Tabelul 1.

²² Gogâltan, Ignat 2011, p. 26.

²³ Gogâltan, Ignat 2011, p. 8.

²⁴ Govedarica 2004, 72–73, Abb. 9.

²⁵ Kovács 1932, p. 97.

²⁶ La momentul descoperirii, asociate cu mormintele, sunt menționate zece piese litice cioplite. Pentru studiul nostru am avut acces doar la opt piese aflate în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei. În ceea ce privește celelalte două piese, una se află în Expoziția de bază a MNIT, iar a doua lipsește.

Figura 2. Mormintele necropolei de la Decea, jud. Alba (după Govedarica 2004, p. 65, Abb. 6).

Figure 2. The burials in the Decea necropolis, Alba County (after Govedarica 2004, p. 65, Abb. 6).

Figura 3. Mormintele 3 și 4 (cu cranii trepanate) (după Kovács 1932, p. 91, Fig. 2 și 3).

Figure 3. Burials 3 and 4 (with trepanned skulls) (after Kovács 1932, p. 91, Fig. 2 and 3).

MATERIA PRIMĂ

Silicolitele din care au fost confecționate cele opt piese sunt de două tipuri: 1) silex așa-zis volhynian – șapte piese, recunoscut pe baza analogiilor identificate în literatura de specialitate²⁷; 2) opal galben mat, cu patină foarte pronunțată – o piesă (Fig. 4/3).

Silexul volhynian este gri/cenușiu cu varietăți mate (Fig. 4/1, 2, 4–8), unele prezentând și incluziuni albe (Fig. 4/5, 7).

OBSERVAȚII DE TIP TEHNOLOGIC

Din punct de vedere tehnologic, se constată folosirea debitajului laminar, dovedit prin prezența suporturilor

²⁷ Mihail, Sava 2019, p. 18–19, Fig. 16, cu bibliografia.

Figura 4. Materiile prime din care au fost confecționate cele opt piese litice cioplite descoperite în necropola de la Decea, jud. Alba (1–2, 4–8 silex Volhynian; 3 opal).

Figure 4. The raw materials of the eight knapped lithic implements from the Decea necropolis, Alba County (1–2, 4–8 Volhynian flint, 3 opal).

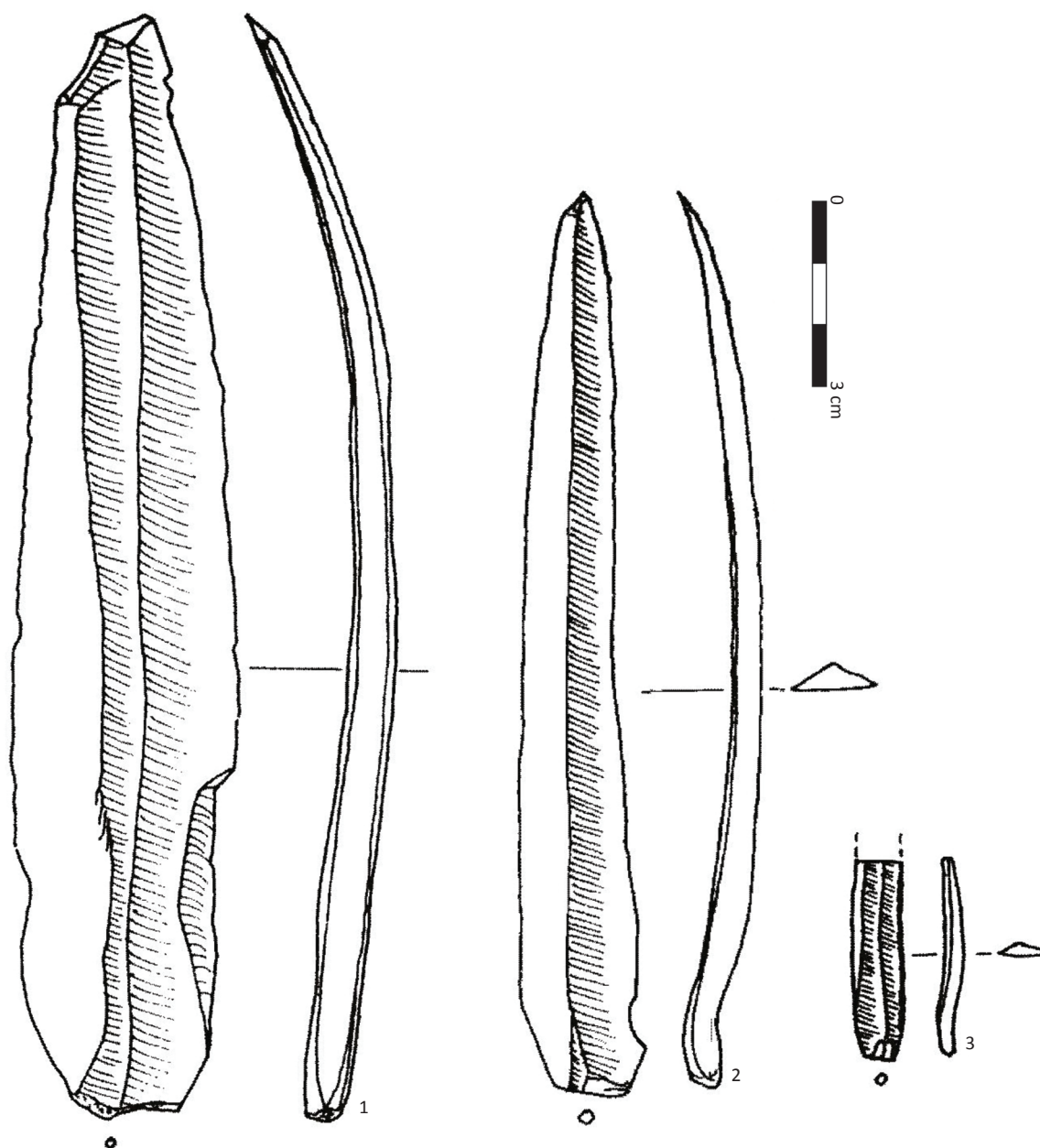

Figura 5. Piese care au fost debitate folosindu-se tehnica percuției indirecte (desen după Govedarica 2004, Taf. 1, 2, 4).

Figure 5. Lithics implements worked by indirect percussion (drawing after Govedarica 2004, Taf. 1, 2, 4).

laminare (7 exemplare), lame întregi și fragmentare. Pe lângă cele șapte lame a fost identificată și o așchie.

În ceea ce privește tehnicile de percuție, au fost observate piese debitate prin percuția directă, cea indirectă și prin presiune.

Percuția directă a fost observată în cazul așchiei, care prezintă un bulb fisurat și unde vizibile.

Profilul arcuit, unde de șoc foarte pronunțate și bulbul de percuție proeminent indică o percuție indirectă²⁸ (Fig. 5).

Tehnica de desprindere prin presiune se caracterizează printr-un profil rectiliniu și ușor arcuit la partea distală și de bulbul de percuție plat²⁹ (Fig. 6).

TIPOLOGIA ȘI OBSERVAȚII LEGATE DE FUNCȚIONALITATEA PIESELOR

Eșantionul fiind mic, considerațiile de natură tipologică sunt mai dificil de făcut. Am putut identifica cu certitudine

²⁸ Mihail, Sava 2019, p. 13.

²⁹ Pelegrin 2006, p. 42.

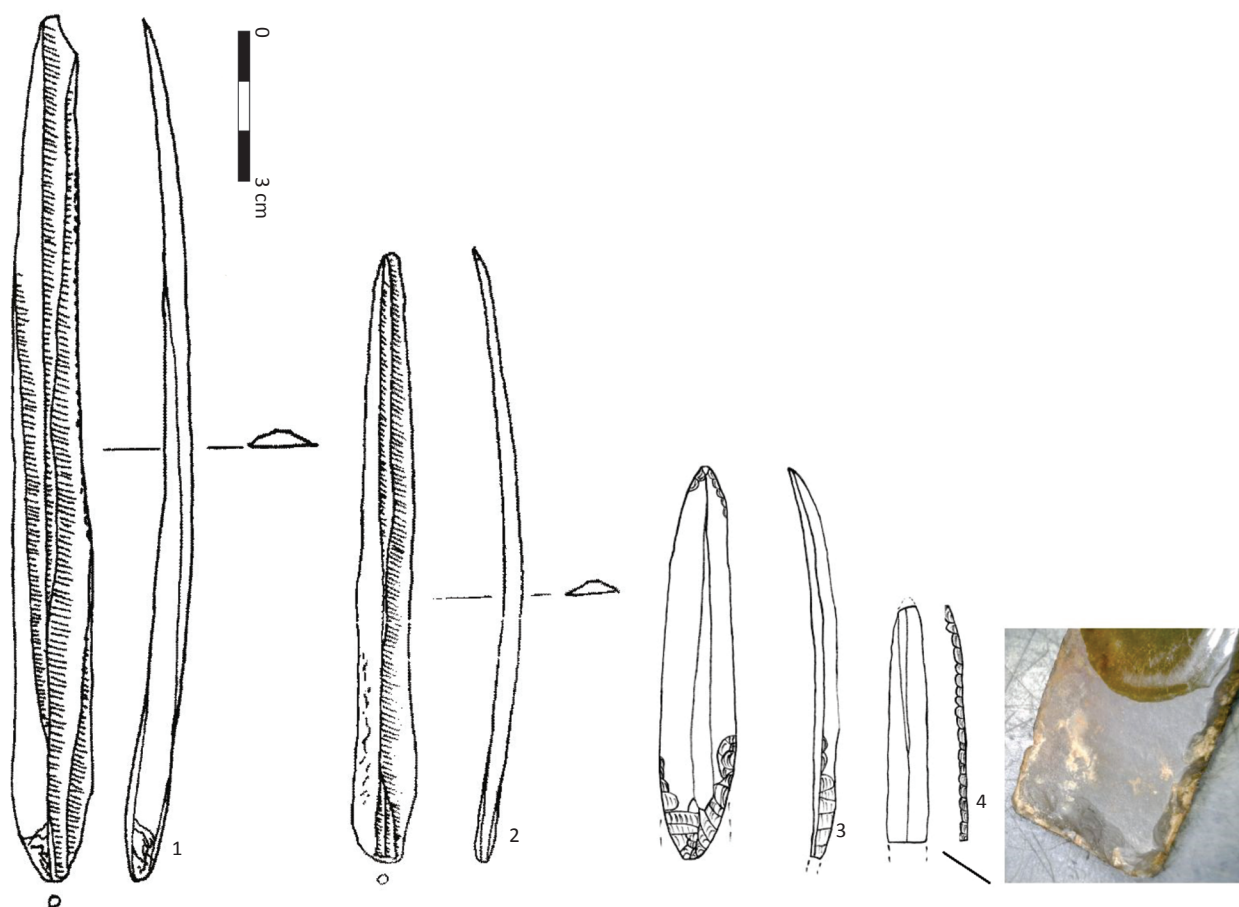

Figura 6. Piese care au fost debitate folosindu-se tehnica percuției prin presiune (desen după Govedarica 2004: 1, 2; desen și foto după M. Barbu: 3, 4).

Figure 6. Lithic implements worked by pressure technique (drawing after Govedarica 2004: 1, 2; drawing and photo M. Barbu: 3, 4).

un gratoar. Celelalte piese le-am considerat a fi pumnale și vârfuri de pumnale. Astfel, am identificat drept pumnale patru lame din silex volhynian, o piesă fiind întreagă (Fig. 4/7), și trei fracturate (Fig. 4/4–6). Dimensiunile lor diferă de la 12,4 cm la 14,6 cm, 16,8 și 17,9 cm. Cele patru piese prezintă ambele margini cu tășuri fine și vârfuri relativ ascuțite (Fig. 5/1, 2) (Fig. 6/1, 2).

Vârfuri de pumnale par a fi și două fragmente distale de lamă, care ar fi putut fi înmănușate într-un mâner de os, corn sau lemn și transformate în pumnale. Cele două piese prezintă și unele amenajări specifice, după cum urmează:

- prima piesă, din silex volhynian (Fig. 4/8), prezintă o bază fracturată, retușată invers abrupt, cel mai probabil pentru a o adapta unui mâner în vederea prinderii. Pe această piesă s-au observat retușe inverse abrupte pe marginea dreaptă (Fig. 6/4). Lipsește puțin din vârf.

- a doua piesă, tot din silex volhynian (Fig. 4/1), este probabil tot un pumnal (datorită aspectului de lamă cu tăiș pe ambele margini și vârf ascuțit) care s-a fracturat, suferind amenajări ulterioare de tipul retușe directe lamelare și abrupte la bază, aceasta din urmă căpătând o formă care se pretează foarte bine unei înmănușări într-un

suport (Fig. 6/3). Piesa prezintă și o ușoară amenajare a vârfului, prin retușe directe marginale.

Se observă intenția reactivării acestor două piese.

Pe unele piese s-au observat urme de folosire. Este vorba de pumnalul de la Fig. 4/5 și Fig. 6/1, care prezintă urme de uzură/tocire pe jumătate din lungimea marginii drepte și pe o treime din cea a marginii stângi (Fig. 7); acestea au fost identificate cu ajutorul microscopului.

O altă piesă care poartă urme de uzură/tocire pe aproape toată lungimea marginii drepte este fragmentul proximal de lamă din silex volhynian (Fig. 8).

Un alt pumnal care prezintă urme de folosire este cel din Fig. 4/4 și Fig. 6/2, a cărui margine dreaptă este tocită spre vârful care lipsește, tocire vizibilă pe partea inferioară a piesei (Fig. 9).

O ultimă piesă cu astfel de urme este pumnalul reprezentat la Fig. 4/7 și Fig. 5/1, a cărui margine dreaptă prezintă uzură la partea distală, vizibilă pe partea inferioară a piesei (Fig. 10).

Deși piesele nu au beneficiat de analize traseologice și nu se pot indica materialele pe care au fost folosite sau maniera în care s-au utilizat (tăiat, răzuit etc.), este cert că acestea au avut la un moment dat și rolul de unelte.

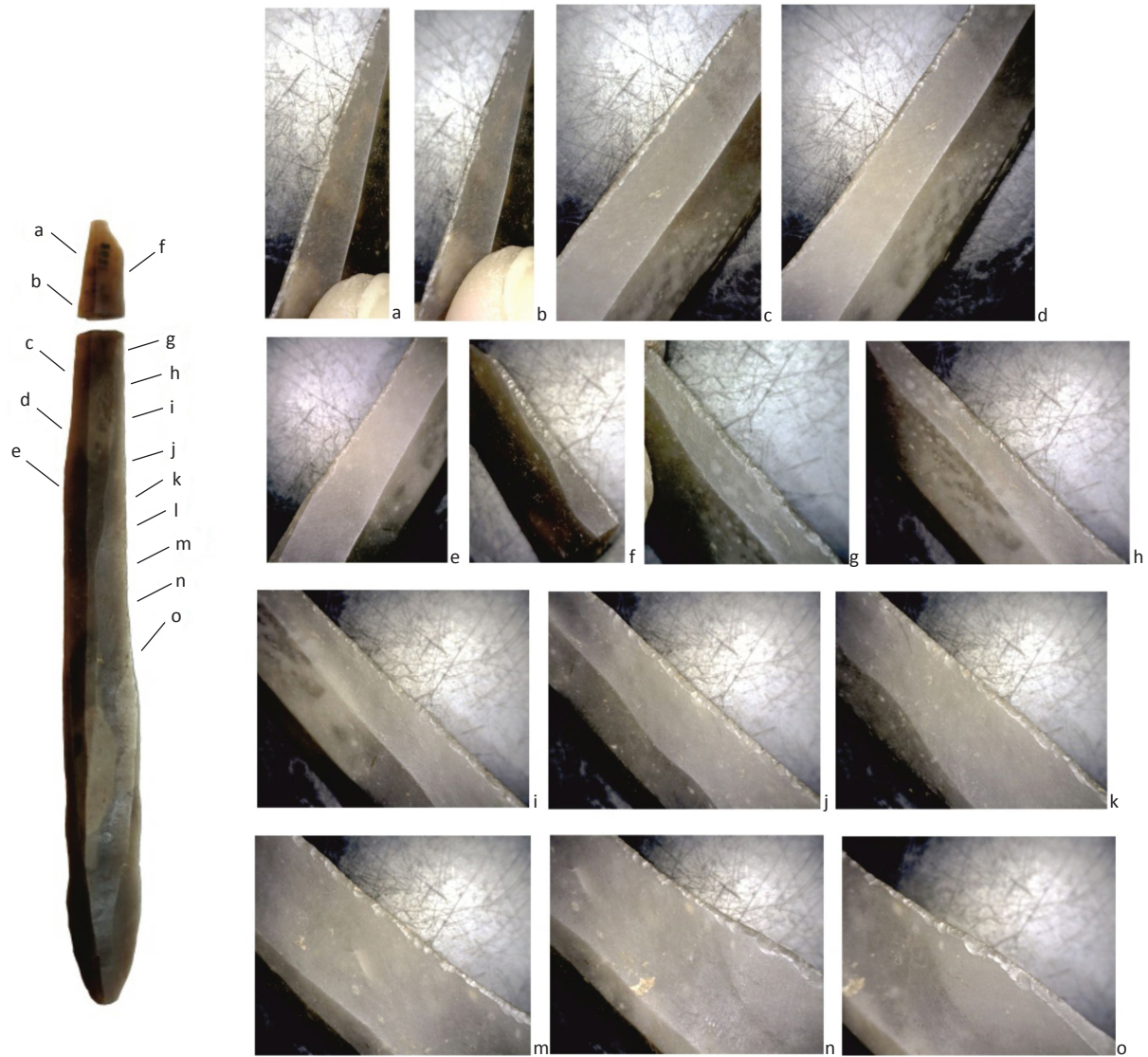

Figura 7. Piesă cu urme de uzură/tocire (imagini realizate la microscop digital, cu mărire 50x, de către M. Barbu).

Figure 7. Lithic piece with traces of wear/lustre (50x photo using a microscope, M. Barbu).

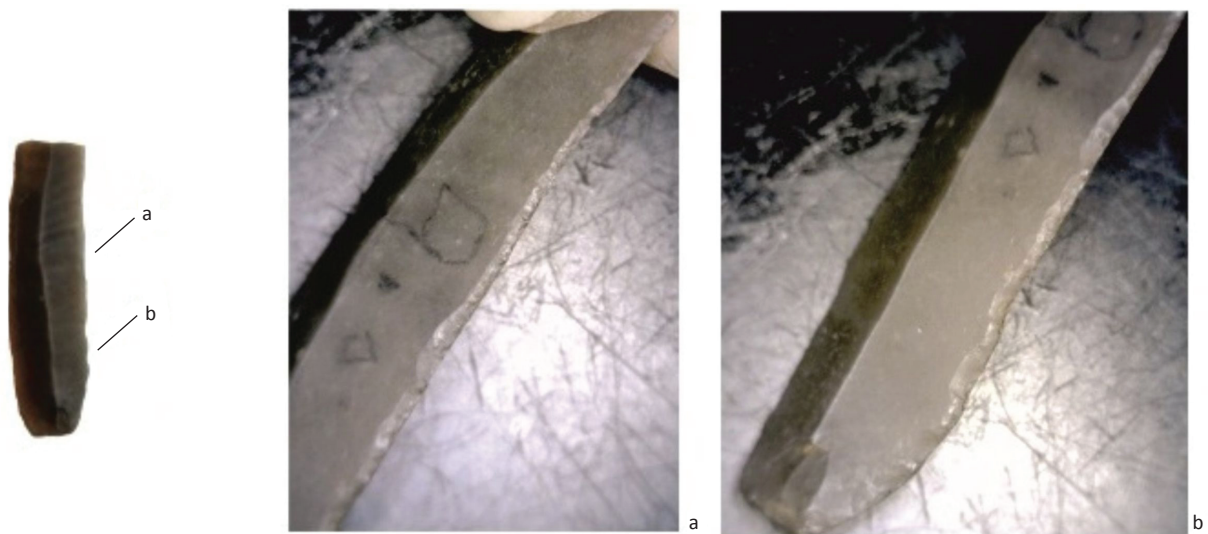

Figura 8. Piesă cu urme de uzură/tocire (imagini realizate la microscop digital cu mărire 50x, de către M. Barbu).

Figure 8. Lithic piece with traces of wear/lustre (50x photo using a microscope, M. Barbu).

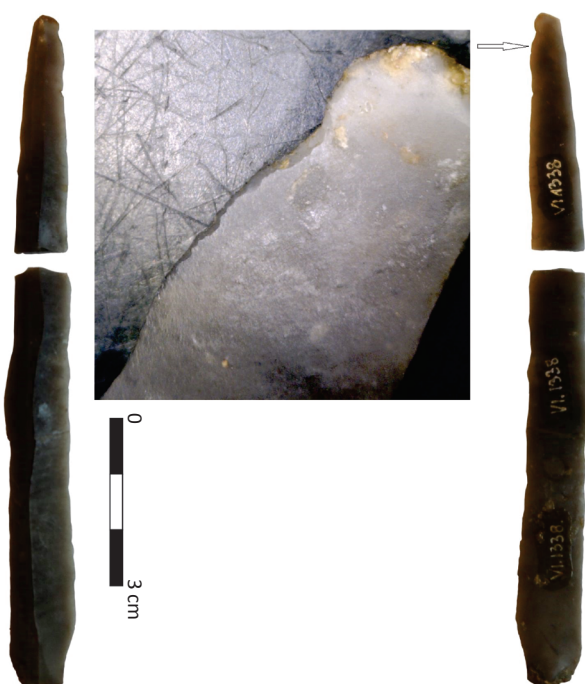

Figura 9. Piesă cu urme de uzură/tocire (imagine realizată la microscop digital cu mărire 50x, de către M. Barbu).

Figure 9. Lithic piece with traces of wear/lustre (50x photo using a microscope, M. Barbu).

Figura 10. Piesă cu urme de uzură/tocire (imagine realizată la microscop digital, cu mărire 50x, de către M. Barbu).

Figure 10. Lithic piece with traces of wear/lustre (50x photo using a microscope, M. Barbu).

Gratoarul amintit mai sus este de tipul direct convex, pe așchie din opal, amenajat la partea distală a acesteia, prin retușe directe abrupte (Fig. 11). Piesa prezintă retușe directe semi-abrupte pe ambele margini.

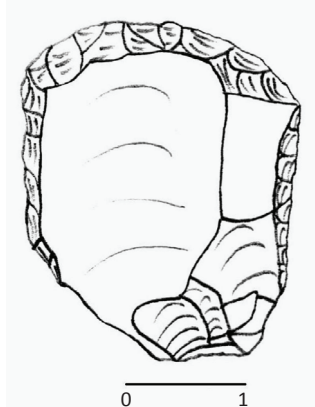

Figura 11. Gratoar (desen M. Barbu).

Figure 11. Scraper (drawing M. Barbu).

În necropola de la Decea este menționată și descoperirea unor piese aparent izolate, între care două lame-pumnal, una din silex *transparent de culoare gri închis*³⁰ (Fig. 12/1), iar cealaltă din silex *galben ceros*³¹ (Fig. 12/2). Este posibil ca aceste piese să fi făcut parte din inventarele funerare ale unor morminte deranjate.

DISCUȚII

Discuțiile legate de ansamblul litic cioplit din necropola de la Decea, jud. Alba, vizează mai multe aspecte. Primul se referă la materia primă predominantă, silexul volhynian, materie primă care apare ca sub-formațiune silicioasă-calcarioasă în Volhynia de Munte (Ucraina), fiind de vârstă Cretacic superior. Este reprezentat de concrețiuni opace și semi-transparente de calcedonie, care au, cel mai des, un *pattern* specific, sub formă de dungi sau cercuri concentrice albe sau gri. A fost exploatat în cariere sau puțuri de mică adâncime³².

În perioada eneolitică silexul de acest tip era prelucrat³³ în adevărate ateliere (cel mai cunoscut fiind cel de la Bodaki³⁴). În aceeași perioadă asistăm și la exploatarea unor varietăți de silex de calitate superioară, precum cel așa-zis „balcanic”³⁵ (complexul cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI³⁶ și grupul cultural Varna)³⁷, silexul din Platforma Moldovenească³⁸ (complexul

cultural Tripolje-Cucuteni³⁹) sau silexul de Doneț (populațiile stepice dintre Nipru și Don)⁴⁰.

Aceste roci au circulat (cel mai adesea sub formă de produse finite, în speță lame lungi) între diferitele comunități umane, la fel ca ceramica sau cuprul⁴¹. Astfel, deși la începutul eneoliticului funcționau ateliere și mine de extragere a silexului în zona Doneț⁴², dar și pe Nistru⁴³ și Prut⁴⁴ (silexul din Platforma Moldovenească⁴⁵), în necropolele aparținând Complexului mormintelor cu ocră timpurii s-au descoperit în cantități semnificative silexuri de tip „balcanic”⁴⁶ și volhynian⁴⁷.

Calitățile superioare ale acestor două tipuri de silex, care facilitează un debitaj prin presiune (tehnică de cioplire preferată în realizarea lamelor de tip pumnal⁴⁸) au avut ca rezultat distribuirea pe distanțe mari a obiectelor finite (lame), în regiuni foarte îndepărtate față de centrele de producție⁴⁹. Așa se face că lamele din necropola de la Decea prezintă foarte multe asemănări (în ceea ce privește materiile prime și tehnica de cioplire) cu lamele din necropolele de la Lugansk (Fig. 13), Petro – *Svistunovo* (Fig. 14) și Čapli (Fig. 15) (din Ucraina), Căinari și Giurgiulești (din Republica Moldova) și Reka Devnya (din Bulgaria)⁵⁰, toate aparținând Complexului mormintelor cu ocră timpurii. Descoperirile tezaurilor/rezervelor de *super-blades* din silex balcanic din mai multe situri eneolitice din Bulgaria⁵¹ și din silex volhynian din situl de la Brânzești 8 din Moldova⁵², dar și dovezi de *refitting* asupra a șase lame din *silex galben*⁵³ și a trei lame din *silex gri*⁵⁴ din M2 din necropola de la Lugansk (Ucraina) (Complexul mormintelor cu ocră timpurii), de exemplu, sugerează exportul obiectelor finite din centrele de producție sau mediile nefunerare eneolitice către comunitățile complexului mormintelor cu ocră timpurii.

Un al doilea aspect care necesită o discuție este legat de urmele de folosire descoperite pe marginile a patru lame din necropola de la Decea. Cele patru piese cu urme de folosire (o lamă întreagă, două fracturate și un fragment proximal de lamă) își găsesc analogii în foarte multe dintre necropolele și mormintele Complexului mormintelor cu ocră timpurii⁵⁵. Majoritatea acestor piese poartă urme

³⁰ Roska 1942, p. 161, Abb. 190/2.

³¹ Govedarica 2004, p. 76, Taf. 5. 4.

³² Skakun et alii 2020, p. 2.

³³ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 171–178.

³⁴ Skakun 2012, p. 91–108; Skakun, Terekhina 2017, p. 6–24; Skakun et alii 2018, p. 289–302; 2020, p. 2.

³⁵ Gurova 2011, p. 96–115.

³⁶ Skakun et alii 2020, p. 2.

³⁷ Skakun 2005–2006, p. 103–118, cu Bibliografia.

³⁸ Vornicu 2017, p. 191–211.

³⁹ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 166–171.

⁴⁰ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 160; Skakun et alii 2020, p. 2.

⁴¹ Skakun 2005–2006, p. 108, cu Bibliografia.

⁴² Kadrow, Zakościelna 2022, p. 180.

⁴³ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 180.

⁴⁴ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 181.

⁴⁵ Vornicu 2017, p. 191–211.

⁴⁶ Govedarica 2004, p. 146; Skakun 2005–2006, p. 103–118; Gurova 2011, p. 96–115; Kadrow, Zakościelna 2022, p. 165.

⁴⁷ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 165, 166–171; Skakun et alii 2020, p. 8.

⁴⁸ Skakun 2005–2006, p. 108–109; Skakun et alii 2020, p. 5.

⁴⁹ Skakun 2005–2006, p. 108.

⁵⁰ Skakun 2005–2006, p. 108.

⁵¹ Gurova et alii 2016, p. 165–167, Fig. 2.2, Fig. 3; p. 182–184; Skakun et alii 2020, p. 7.

⁵² Skakun et alii 2020, p. 10.

⁵³ Skakun 2005–2006, p. 108.

⁵⁴ Skakun 2005–2006, p. 108.

⁵⁵ Skakun 2005–2006, p. 109.

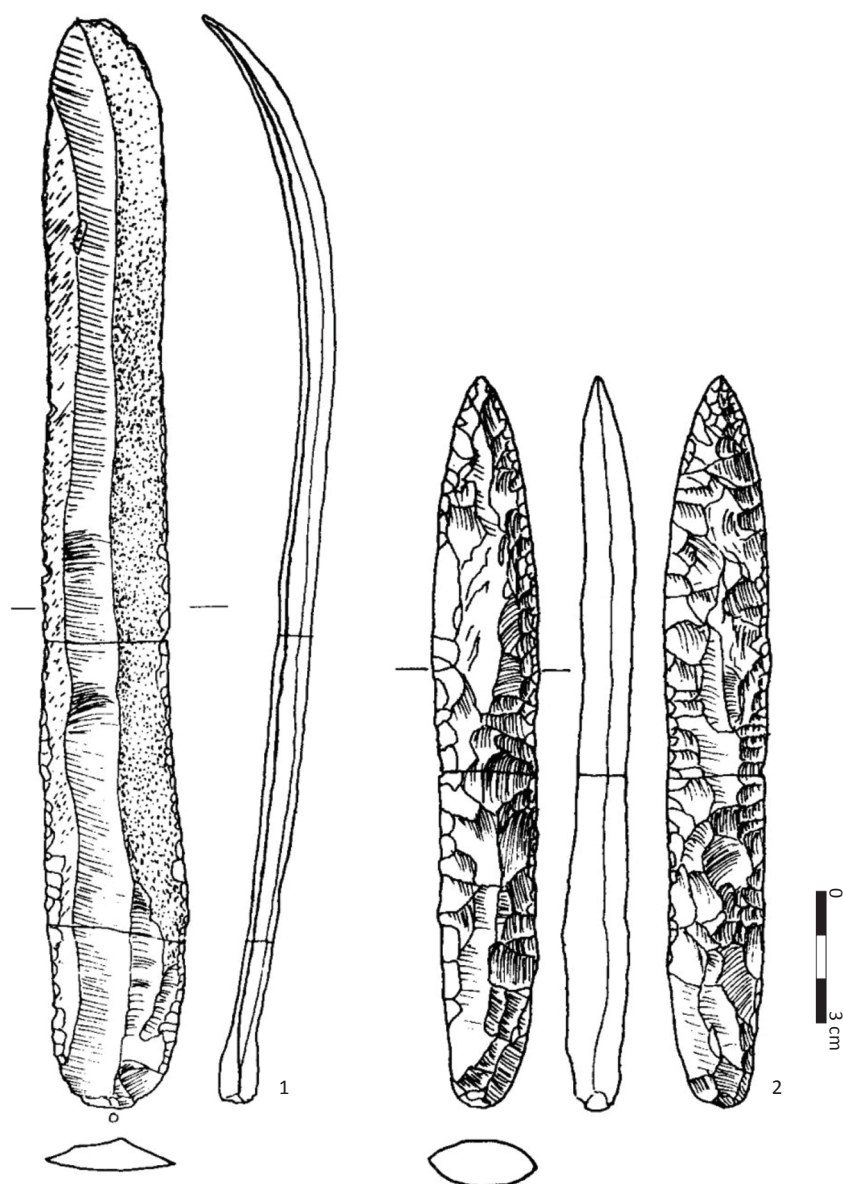

Figura 12. Piese de silex descoperite izolat în necropola de la Decea (jud. Alba).

Figure 12. Isolated lithics from the Decea necropolis (Alba County).

de utilizare rezultate ca urmare a tranșării cărnii. În alte necropole eneolitice mai târzii⁵⁶ s-au descoperit lame cu urme de folosire de la răzuirea pieilor, a plantelor, a lemnului⁵⁷, a tăiatului oaselor⁵⁸, chiar de la producerea focului⁵⁹, precum și urme de uzură rezultate din frecarea cu o teacă de piele⁶⁰ sau urme de înmănușare⁶¹; toate sunt

asociate mormintelor de bărbați. Mai este cunoscut cazul necropolei de la Varna, unde, din 46 de lame lungi (cea mai lungă are peste 40 cm), doar șase exemplare poartă urme de utilizare de la prelucrat plante și carne, celelalte lame fiind prea lungi, prea subțiri și fragile pentru a servi drept unelte, având, cel mai probabil, un rol social⁶².

Reactivarea pieselor care au suferit deteriorări este o practică des întâlnită în preistorie, indiferent de tipul materialelor din care acestea au fost confecționate, fiind dovada unor comportamente pragmatice adoptate de artizani. Piesa din M11 din necropola de la Decea, o lamă-pumnal cu baza fracturată, a fost retușată ulterior, în așa fel încât piesa să continue să fie folosită cu scopul

⁵⁶ Wilk, Kufel-Diakovska 2016, p. 151–165; Mączyński, Zakościelna 2017, p. 327–352.

⁵⁷ Wilk, Kufel-Diakovska 2016, p. 157, 160.

⁵⁸ Mączyński, Zakościelna 2017, p. 336, Fig. 6.

⁵⁹ Wilk, Kufel-Diakovska 2016, p. 162, cu Bibliografia.

⁶⁰ Wilk, Kufel-Diakovska 2016, p. 157, 160; Mączyński, Zakościelna 2017, p. 337, Fig. 7.

⁶¹ Wilk, Kufel-Diakovska 2016, p. 162, cu Bibliografia; Skakun 2005–2006, p. 109.

⁶² Mączyński, Zakościelna 2017, p. 347, cu Bibliografia.

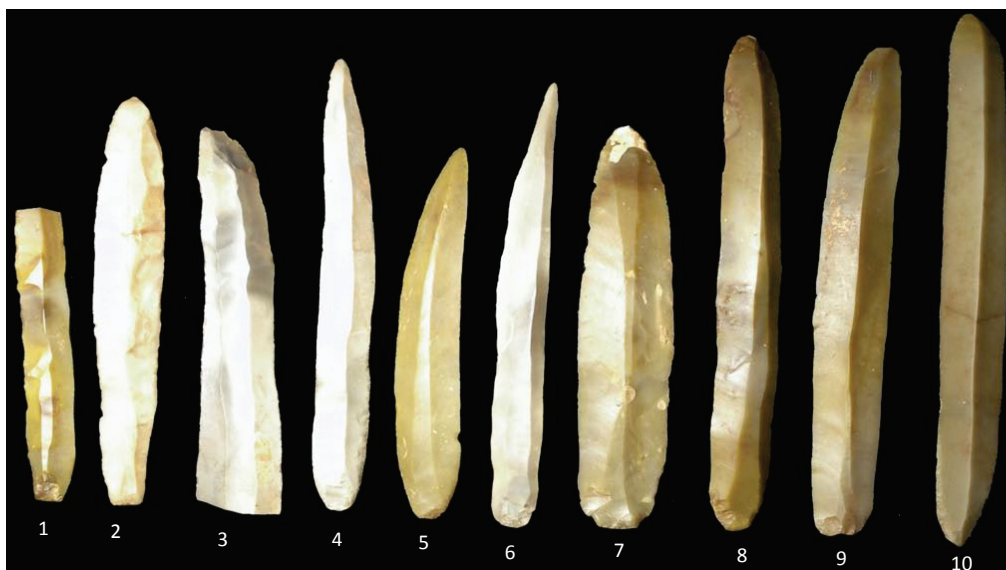

Figura 13. Lame din mormântul 2 din necropola de la Lugansk (Ucraina) (după Skakun 2005–2006, p. 110, Fig. 6).

Figure 13. Blades from burial 2 from Lugansk (Ukraine) (after Skakun 2005–2006, p. 110, Fig. 6).

Figura 14. Lame din necropola de la Petro-Svistunovo (Ucraina) (după Skakun 2005–2006, p. 113, Fig. 9).

Figure 14. Blades from the necropolis of Petro-Svistunovo (Ukraine) (after Skakun 2005–2006, p. 113, Fig. 9).

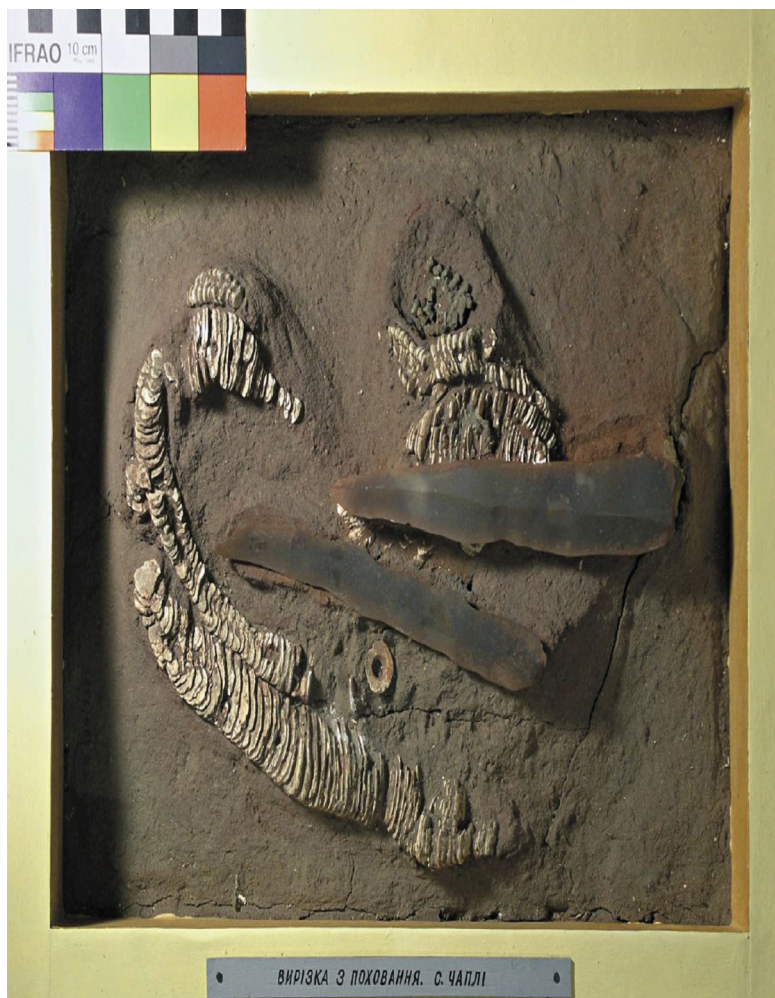

Figura 15. Lame din mormântul 1 din necropola de la Čapli (Ucraina) (după Skakun 2005–2006, p. 116, Fig. 11).

Figure 15. Blades from burial 1 in the necropolis in Čapli (kraine) (after Skakun 2005–2006, p. 116, Fig. 11).

inițial, de data aceasta înmănușată. Lama a fost încadrată în tipul Giugiulești-Petro-Svistunovo⁶³. În M7 s-a descoperit un vâr de pumnal, care, la fel, prezintă urme ale reactivării sub forma unor amenajări de tipul retușe inverse la bază.

Un alt treilea aspect vizat este cel al tehnicii de retușare aproape integrală a lamelor (așa cum se observă la una dintre piesele descoperite întâmplător în necropola de la Decea (Fig. 12/2), întâlnită în unele cazuri și la lamele din necropolele Complexului mormintelor cu ocră timpurii⁶⁴, dar mai ales la vârfurile de săgeată și sulită din aceste contexte funerare⁶⁵. Astfel de lame se regăsesc și în contexte nefunerare din cadrul culturilor eneolitice din supraregiunea dezvoltării acestui complex cultural, mai mult sau mai puțin contemporane⁶⁶; astfel de vârfuri de săgeată și sulită sunt prezente și în așezările

și în necropolele culturilor eneolitice Cucuteni⁶⁷, Ariușd⁶⁸, Gumelnița⁶⁹, Tiszapolgár⁷⁰ sau Bodroghkeresztúr⁷¹.

Un alt patrulea aspect se referă la ritul de înmormântare din necropola de la Decea.

În eneoliticul balcano-danubian și în cel din Bazinul carpatic, ritul funerar este același; poziția depunerii se diferențiază în funcție de sex: bărbații erau așezați chircit pe partea dreaptă, iar femeile pe stânga; inventarul funerar al bărbaților este bogat și asociază întotdeauna piese (lame) de silex⁷². Se observă aceste caracteristici în

⁶³ Dumitrescu *et alii* 1954, p. 242, 245, fig. 17.

⁶⁴ Sztáncsuj 2015, p. 199, pl. IX/20, XIV/15–18, 21–24, 42, XVII/2–5.

⁶⁵ Crandell 2013, p. 142, fig. 14; Niță, Ștefan 2011, p. 195–207; Niță, Ilie 2013, p. 119–130.

⁷⁰ Bognár-Kutzián 1963, pl. XXXV/8, LXXII/1–4, CXVI/3; Barbu *et alii* 2018, p. 169–189; Sava *et alii* 2017, p. 55–68; Mihail, Sava 2019, p. 9–42; Sava, Ursuțiu 2020, p. 55–90.

⁷¹ Sava *et alii* 2017, p. 55–68; Mihail, Sava 2019, p. 9–42; Sava, Ursuțiu 2020, p. 55–90.

⁷² Bognár-Kutzián 1963; Mączyński, Zakościelna 2017, p. 347, cu bibliografia; Sava *et alii* 2017, p. 60; Mihail, Sava 2019, p. 21; Iharka, Virag 2016, p. 1–9.

⁶³ Govedarica 2004, p. 184.

⁶⁴ Skakun 2005–2006, p. 107, Fig. 5.7; p. 113, Fig. 9.7, 8.

⁶⁵ Govedarica 2004, p. 83–84, 104–105, 113–118, 122–124, 126–130, 132, 137–141, 144–146, 148–149, 158–160.

⁶⁶ Kadrow, Zakościelna 2022, p. 157–186.

cultura Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr, complexul cultural Kodjadermen-Gumelnița-Karanovo VI și grupul Varna, culturile Doneț, Samara, Chvalynsk, cultura timpurie Srednij Stog II sau cultura Skeljanska. La noi în țară, două necropole relativ nou descoperite, aparținând culturilor Tiszapolgár și Bodrogkeresztúr, se înscriu pe linia acestei practici funerare, fiind vorba despre Pecica – *Est* (jud. Arad)⁷³ și Urziceni – *Vamă* (jud. Satu Mare)⁷⁴.

În cadrul Complexului mormintelor cu ocră timpurie, defuncții au fost plasați întinși pe spate, cu picioarele descrise ca „trase” în sus⁷⁵, căzute pe partea dreaptă sau pe stânga. Brațele erau paralele cu corpul sau ușor înclinate spre pelvis. Craniul avea o poziție occipitală sau o înclinație spre piept⁷⁶. Poziția picioarelor pe partea dreaptă sau pe stânga nu pare să fi indicat sexul defunctului; acolo unde nu au existat analize antropologice, sexul biologic a fost determinat pe baza existenței sau a absenței pieselor de silex în inventarul mormântului, acest tip de artefacte fiind descoperite doar în mormintele de bărbați⁷⁷, la fel ca măciucile și sceptrele de piatră, topoarele cioplite sau vârfurile de săgeată și sulită, toate fiind considerate atribute masculine⁷⁸. Piese de silex s-au descoperit și între obiectele din morminte de copii, care, cel mai probabil, erau băieți⁷⁹.

Necropola de la Decea se înscrie mai mult sau mai puțin în aceste caracteristici: poziția defuncților se păstrează, însă orientarea mormintelor face excepție, fiind sud-vest, în timp ce regula generală este spre est. Poziționarea capului cu privirea spre est este totuși o trăsătură comună tuturor contextelor funerare aparținând Complexului mormintelor cu ocră timpurie⁸⁰.

Din cele 19 morminte ale necropolei de la Decea, cinci au fost deranjate și doar 14 au fost cercetate complet, iar dintre acestea, zece morminte conțineau piese de silex (Fig. 16). Pe baza regulii generale, putem presupune că acestea aparțineau unor bărbați, iar mormintele de copii, unor băieți. Se observă dimensiunile mici ale lamelor de silex din mormintele de copii, față de dimensiunile celorlalte lame.

Plasarea lamelor din silex pe partea dreaptă a defuncților (mână, șold, umăr etc.), vizibilă în necropola de la Decea⁸¹, nu face excepție de la regula generală a ritului funerar⁸² în cadrul Complexului mormintelor cu ocră timpurie și sugerează că deținerea obișnuită a armelor în timpul vieții a fost luată în considerare și în cadrul

obiceiurilor de înmormântare sau indică modul tradițional de purtare a acestora⁸³.

Asocierea unei piese de tip gratoar, cu funcție clară de unealtă, în M5 din necropola de la Decea, este de asemenea întâlnită în cadrul Complexului mormintelor cu ocră timpurie⁸⁴.

Tot în ceea ce privește asocierea dintre piesele de silex și indivizii înhumați în necropola de la Decea (Fig. 16), se observă existența unui pumnal la șoldul drept al defunctei din M15⁸⁵ (Tabelul 1), un caz rar, dar nu unic⁸⁶. O analogie provine din necropola de la Basattanya⁸⁷ aparținând culturii Tiszapolgár, unde, în M107 femeia a fost înmormântată împreună cu un copil (*mama cu copilul*). Astfel, există posibilitatea ca în ambele cazuri, pumnalele să reprezinte inventarul asociat copiilor, ca atribute ale viitorilor bărbați.

În ceea ce privește asocierea celorlalte tipuri de artefacte în mormintele necropolei de la Decea, aceasta se înscrie oarecum în „tradiția” funerară a Complexului mormintelor cu ocră timpurie. Un studiu⁸⁸ detaliat cu privire la măciucile de piatră și la sceptrele abstracte și zoomorfe descoperite pe teritoriul țării noastre arată că numărul sceptrelor din Transilvania este mai redus, însă cel al măciucilor cvadrilobate din piatră le detașează net de alte zone⁸⁹ ale marelui Complex cultural (trei piese au fost descoperite doar la Decea Mureșului). Este drept că, în funcție de zonă, diferite piese se detașează atât ca prezență, cât și ca număr față de altele. Astfel, spațiul carpato-balcanic se diferențiază, așa cum am precizat, prin numărul mai mare de măciuci cvadrilobate din piatră, zona nord-vest pontică și pontică prin sceptrele zoomorfe din piatră⁹⁰, zona nord-pontică până la Azov prin vârfuri de sulită din silex⁹¹ sau zona Volga-Marea Caspică până în nordul Caucazului prin topoare cioplite din silex⁹²; în tot acest spațiu regăsim în mod constant lama/pumnal de silex și ocrul. Se pare că risipirea ocrului este singurul element din obiceiurile funerare care are o tradiție mai veche în regiunea de stepă a zonei de distribuție a Complexului mormintelor cu ocră timpurie⁹³.

Un ultim aspect ar trebui să vizeze definirea acestei unități culturale bazată pe înmormântări fără așezări asociate sau elemente ale vieții cotidiene, ceea ce nu este neobișnuit în practica arheologică, care, după decenii de cercetări, nu a scos la iveală nicio dovadă de așezări pentru anumite perioade preistorice, ci doar morminte⁹⁴. Însă, acest aspect nu vizează subiectul lucrării de față. Trebuie menționat totuși că încercările de a defini acest Complex

⁷³ Sava et alii 2017, p. 55–68; Mihail, Sava 2019, p. 9–42; Sava, Ursuțiu 2020, p. 55–90.

⁷⁴ Informație oferită de dr. Cristian Virag.

⁷⁵ Kovács 1932, p. 97.

⁷⁶ Govedarica 2004, p. 13.

⁷⁷ Govedarica 2004, p. 181.

⁷⁸ Govedarica 2004, p. 192.

⁷⁹ Govedarica 2004, p. 85–101, 119–122, 141, 146.

⁸⁰ Govedarica 2004, p. 176.

⁸¹ Kovács 1932, p. 89–101.

⁸² Govedarica 2004, p. 202.

⁸³ Govedarica 2004, p. 203.

⁸⁴ Govedarica 2004, p. 130–132.

⁸⁵ Kovács 1932, p. 97.

⁸⁶ Bognár-Kutzián 1963, p. 182, 320.

⁸⁷ Bognár-Kutzián 1963, p. 182.

⁸⁸ Gogăltan, Ignat 2011, p. 7–38.

⁸⁹ Gogăltan, Ignat 2011, p. 26.

⁹⁰ Govedarica 2004, p. 81–110.

⁹¹ Govedarica 2004, p. 113–142.

⁹² Govedarica 2004, p. 144–165.

⁹³ Govedarica 2004, p. 354.

⁹⁴ Govedarica 2004, p. 15.

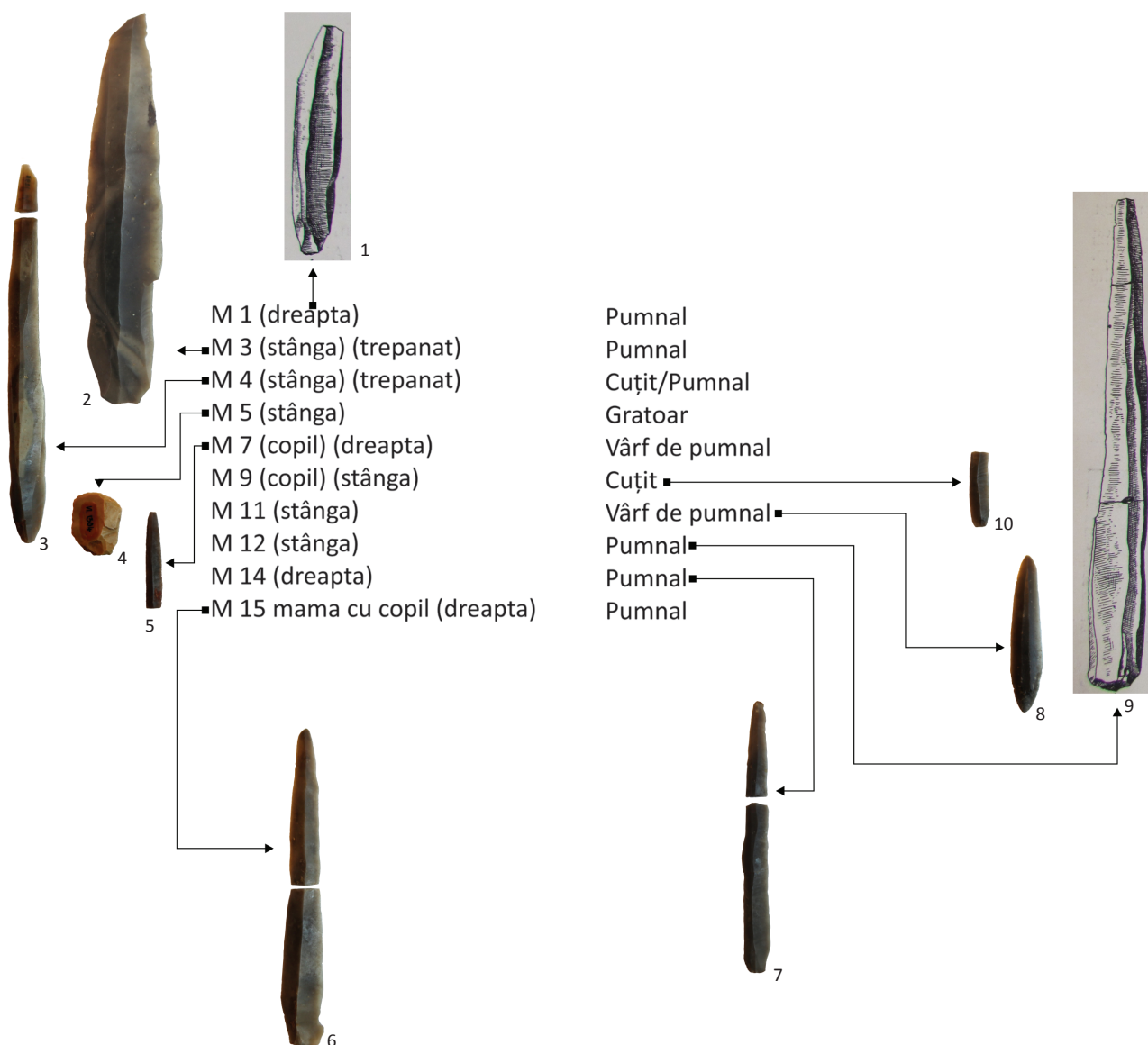

Figura 16. Asocierea pieselor de silex cu mormintele necropolei de la Decea (jud. Alba). 1 – după Kovacs 1932, p. 90; 9 – după Kovacs 1932, p. 95.

Figure 16. The association of the flint implements in the Decea necropolis (Alba County) – after Kovacs 1932, p. 90; 9 – after Kovacs 1932, p. 95.

cultural, de a-i găsi originile și de a-i parcurge răspândirea au fost numeroase, iar ultimele „tendințe” încearcă să demonstreze aportul culturilor carpato-balcanice în introducerea de noi condiții socio-culturale în zonele de stepă⁹⁵, deci o răspândire de la vest la est a acestui rit funerar aparte, invers față de opiniile mai vechi, conform cărora crearea acestor morminte sunt o urmare a mișcărilor de lungă durată și a migrațiilor est-vest ale nomazilor de stepă⁹⁶. Acest proces cultural de lungă durată și foarte întins s-a desfășurat în perioada de la sfârșitul perioadei

Precucuteni III până la sfârșitul perioadei Cucuteni A4, în intervalul cronologic 4650–4000 BC⁹⁷.

CONCLUZII

Caracteristicile generale ale necropolei de la Decea, jud. Alba, indică apartenența acestui sit la Complexul mormintelor cu ocră timpurii, în timp ce alte trăsături pledează pentru o adaptare locală a ritului funerar, cu influențe ale culturii Tiszapolgár⁹⁸.

⁹⁵ Govedarica 2004, p. 366; Skakun 2005–2006, p. 103–118.

⁹⁶ Dodd-Oprițescu 1978, p. 95; Roman 1981, p. 24; Govedarica 2004, p. 55–59, cu bibliografia.

⁹⁷ Govedarica 2004, p. 367.

⁹⁸ Govedarica 2004, p. 331.

Cele opt piese litice cioplite studiate în această lucrare indică un nivel ridicat de standardizare a cioplierii, prin folosirea tehnicii de debitaj prin presiune, dar și a celei indirecte, obținându-se lame foarte tăioase și ascuțite.

Absența materiei prime locale reflectă o caracteristică a ritului funerar din epocă, predominarea silexului volhynian indicând contacte cu centrele de prelucrare a materiei prime respective. Importantă este și producția a lamelor/pumnal, obiecte tipice inventarelor funerare ale acestor comunități.

Menționăm urmele de folosire vizibile pe patru lame/pumnal, care sugerează cât de fină este puntea dintre o unealtă și o armă, modul de depunere a acestor piese atât în mâna dreaptă, cât și la șoldul drept ale defuncților indicând modul de utilizare și purtare atât a unei arme, cât și a unei unelte.

Reactivarea celor două piese și transformarea lor în vârfuri de pumnal denotă dorința sau nevoia de nu abandona niște piese deteriorate (fracturate), ci de a le reda funcțiile anterioare (ambele fiind inițial, cel mai probabil, pumnale, după trăsături), chiar dacă într-o altă formă (înmănușate).

Cele două cranii trepanate sugerează posibilitatea unui eveniment violent, această procedură medicală fiind adesea asociată cu tratamentul leziunilor craniene. Cele două morminte sunt printre cele mai bogate în ceea ce privește obiectele de inventar, cuprinzând, pe lângă pumnalele din silex (Fig. 16), mărgelile din cupru și scoică, un colan de cupru, un vas⁹⁹. De asemenea, urmele de trepanație sugerează cunoștințe și abilități înalte cu privire la acest tip de operație.

BIBLIOGRAFIE

- Barbu et alii 2018 – M.-M. Barbu, M.-Gh. Barbu, I. A. Bărbat, *Un complex eneolitic descoperit în localitatea Rapoltu Mare, jud. Hunedoara. Studiu preliminar*, ArheoVest VI₂, *In Memoriam Marian Gumă, Interdisciplinaritate în Arheologie*, Szeged, 2018, p. 169–189.
- Bognár-Kutzián 1963 – I. Bognar-Kutzián, *The Copper Age cemetery of Tiszapolgar-Basatanya*, Budapest, 1963.
- Ciută 2009 – M.-M. Ciută, *A Chalcolithic cultural pit (bothroy) discovered at Șeușa-Gorgan (Alba County)*, in: V. Cotiugă, F. A. Tencariu, G. Bodi (eds.), *Itinera in praehistoria, Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu quinto et sexagesimo anno*, Iași, 2009, p. 227–234.
- Ciută, Gligor 2001 – M.-M. Ciută, A. Gligor, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, CCA, campania 2000, Suceava, 2001, p. 242–243.
- Ciută, Gligor 2003 – M.-M. Ciută, A. Gligor, *Descoperiri arheologice în situl de la Șeușa-Gorgan (com. Ciugud, jud. Alba)*, Apulum 40, 2003, p. 1–38.
- Ciută, Gligor 2004 – M.-M. Ciută, A. Gligor, *Archaeological findings in the site of Șeușa-Gorgan (Ciugud Parish, Alba County). I*, in: C. C. Roman, D. Diaconescu, N. Cerișer (eds.), *Studii de istorie veche și arheologie. Omagiu profesorului Sabin Adrian Luca*, BAH 4, Hunedoara, 2004, p. 45–81.
- Ciută, Marc 2010 – M.-M. Ciută, A. Marc, *Un vas ceramic Cucuteni C, descoperit la Șeușa-Gorgan (jud. Alba)*, SUCSH 7, 2010, p. 17–30.
- Ciută, Marc 2012 – M.-M. Ciută, A. Marc, *Locuirea Decea Mureșului de la Șeușa-Gorgan (com. Ciugud, jud. Alba)*, Apulum 49, 2012, p. 13–40.
- Ciută et alii 2004 – M.-M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Vachta, E. Kolbe, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, CCA, campania 2003, Cluj-Napoca, 2004, p. 330–332.
- Ciută et alii 2005 – M.-M. Ciută, A. Gligor, B. Daisa-Ciută, T. Rabsilber, E. Kolbe, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, CCA, campania 2004, Mangalia, 2005, p. 367–374.
- Ciută et alii 2006 – M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, A. Gligor, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, CCA, campania 2005, Constanța, 2006, p. 352–354.
- Ciută et alii 2007 – M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan*, CCA, campania 2006, Tulcea, 2007, p. 357–358.
- Ciută et alii 2009 – M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan (La Gorgan, Gorganu)*, CCA, campania 2008, Târgoviște, 2009, p. 209–210.
- Ciută et alii 2010 – M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, R. Andrei, L. Sobaru, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan (La Gorgan, Gorganu)*, CCA, campania 2009, Suceava, 2010, p. 178.
- Ciută et alii 2011 – M.-M. Ciută, A. Marc, B. Ciută, C. Șuteu, R. Andrei, *Șeușa, com. Ciugud, jud. Alba. Punct: Gorgan (La Gorgan, Gorganu)*, CCA, campania 2010, Sibiu, 2011, p. 134.
- Crandell 2013 – O. Crandell, *The provenance of Neolithic and Chalcolithic stone tools from sites in Teleorman county, Romania*, BMJT 5, 2013, p. 125–142.
- Dod-Oprițescu 1978 – A. Dodd-Oprițescu, *Les éléments « steppiques » dans l'énéolithique de Transylvanie*, Dacia NS 22, 1978, p. 87–97.
- Dumitrescu et alii 1954 – V. Dumitrescu, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dâmbovița, N. Gostar, *Hăbășești. Monografie arheologică*, București, 1954.
- Gligor 2014 – M. Gligor, *Începuturile eneoliticului timpuriu în Transilvania: O abordare bayesiană*, AnB 22, 2014, p. 91–106.
- Gogâltan, Ignat 2011 – F. Gogâltan, A. Ignat, *Transilvania și spațiul nord-pontic. Primele contacte (cca 4500–3500 a.Chr.)*, Tyrageia SN 5(1), 2011, p. 7–38.
- Govedarica 2004, B. Govedarica, *Zepterträger – Herrscher der Steppen. Die frühen Ockergräber des älteren Äneolithikums im karpatenbalkanischen Gebiet und im Steppenraum Südost- und Osteuropas*, Mainz am Rhein, 2004.
- Gurova 2011 – M. Gurova, *Prehistoric flint assemblages from Bulgaria: a raw material perspective*, CCDJ 28, Călărași, 2011, p. 96–115.
- Gurova et alii 2016 – M. Gurova, J. Chabot, S. Chohadzhiev, *Chalcolithic superblades from Bulgaria: a case study of a recently found hoard from Sushina*, Be-JA 6, 2016, p. 165–190.
- Iharka, Virag 2016 – S.-C. Iharka, C. Virag, *The orientation of the dead at Urziceni necropolis. An archaeoastronomical approach*, ArheoVest 4, 2016, p. 1–9.
- Kadrow, Zakościelna 2022, S. Kadrow, A. Zakościelna, *The origin of the trough retouch in the Lublin-Volhynian culture*, in: *Sprawozdania Archeologiczne* 74(1), 2022, p. 157–186.
- Kovács 1932 – Șt. Kovács, *Cimitirul eneolitic dela Decia Mureșului*, Anuarul Institutului de Studii Clasice I, 1928–1932, Cluj, 1932, p. 89–101.
- Lazarovici, Lazarovici 2007 – C. M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România. (II) Epoca cuprului*, Iași, 2007.
- Luca 1999 – S. A. Luca, *Sfârșitul eneoliticului pe teritoriul intracarpatic al României. – Cultura Bodrogkeresztúr*, Alba Iulia, 1999.
- Maczyński, Zakościelna 2017 – P. Maczyński, A. Zakościelna, *Flint inventories of Lublin-Volhynian culture burials from sites 1A and 2A in Strzyżów, Hrubieszów district, in light of the archaeological and traseological analysis*, *Sprawozdania Archeologiczne* 69, 2017, p. 327–352.
- Mihail, Sava 2019 – F. Mihail, V. Sava, *The Lithic Material Discovered in the Eneolithic Cemetery from Pecica-Est, in Western Romania*, Ziridava 33, 2019, p. 9–42.
- Niță, Ștefan 2011 – L. Niță, C. E. Ștefan, *Considerații privind materialul litic din așezarea de la Cunești-„Măgura Cuneștilor” (jud. Călărași)*, SCIVA 62(3–4), București, 2011, p. 195–207.
- Niță, Ilie 2013 – L. Niță, A. Ilie, *The lithic collection from the Chalcolithic tell of Geangoești (Dâmbovița County)*, SP 10, București, 2013, p. 119–130.
- Pelegriin 2006 – J. Pelegriin 2006, *Long blade technology in the Old World: an experimental approach and some archaeological results*, in: J. Apel,

⁹⁹ Kovács 1932, p. 90–92.

- K. Knutsson (eds.), *Skilled production and Social Reproduction*, Societas Archaeologica Uppsaliensis Stone Studies 2, Uppsala, 2006, p. 37–68.
- Roman 1981 – P. Roman, *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu și perioada de tranziție spre epoca bronzului*, SCIVA 32(1), 1981, p. 21–42.
- Roska 1942 – M. Roska, *Erdély régészeti repertoriuma*, I, Öskor, Cluj, 1942.
- Sava, Ursuțiu 2020 – V. Sava, A. Ursuțiu, *Date preliminare asupra cimitirului eneolitic de la Pecica – Est, județul Arad*, in: D. Aparaschivei, G. Bilavski, L. Pîrnău (eds.), *Varia Archaeologica (I), Tradiție și inovație în cercetarea arheologică din România și Republica Moldova*, Cluj-Napoca, 2020, p. 55–90.
- Sava et alii 2017 – V. Sava, F. Mărginean, A. Ursuțiu, *The eneolithic cemetery in Pecica "Est" (Arad County)*, Ziridava 31, 2017, p. 55–68.
- Skakun 2005–2006 – N. N. Skakun, *Les grandes lames de silex du mobilier funéraire des proto-éleveurs du sud de l'Europe orientale*, Préhistoire anthropologie méditerranéennes 14, 2005–2006, p. 103–118.
- Skakun 2012 – N. N. Skakun, *Excavations at Bodaki, Ukraine, and the importance of flint working activities in the Eneolithic*, in: Marquet J.-C., Verjux C. (dir.), *L'Europe, déjà, à la fin des temps préhistoriques, Actes de la table-ronde internationale, Tours (Indre-et-Loire, France), vendredi 7 Septembre 2007*, Revue Archéologique du Centre de la France, 38e supplément, 2012, p. 91–108.
- Skakun, Terekhina 2017 – N. N. Skakun, V. Terekhina, *Significance of experimental works in research of functions of ancient tools (after materials of the settlement Bodaki of Tripolye culture)*, Quaternary International 427, 2017, p. 6–24.
- Skakun et alii 2018 – N. N. Skakun, V. Terekhina, B. Mateva, *The Settlement of Bodaki – a Tripolian-Culture Centre of Flint Exploitation in Volhynia*, in: D. H. Werra, M. Woźny (eds.), *Between History and Archaeology, Papers in honour of Jacek Lech*, Archaeopress Archaeology, Oxford, 2018, p. 289–302.
- Skakun et alii 2020 – N. N. Skakun, V. Terekhina, B. Mateva, *Flint processing industry of farmers and cattle-breeders of the North-Western Black Sea region during the Eneolithic*, JAS: Reports 31, 2020, p. 1–18.
- Sztáncsuj 2015 – S. J. Sztáncsuj, *Grupul cultural Ariușd pe teritoriul Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 2015.
- Vornicu 2017 – D.-M. Vornicu, *The chipped stone assemblage from the early chalcolithic settlement at Isăia – Balta Popii*, MCA 13, 2017, p. 191–211.
- Wilk, Kufel-Diakowska 2016 – S. Wilk, B. Kufel-Diakowska, *The Lublin-Volhynian culture retouched blade daggers in light of usewear analysis of artefacts from burials at site 2 in Książnice, Poland*, Archaeologia Polona 54, 2016, p. 151–165.

ABREVIERI / ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS

ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
AÉ – Archaeológiai Értesítő, Budapest
American Antiquity – American Antiquity. Society for American Archaeology, Washington
AnB – Analele Banatului, Muzeul Banatului, Timișoara
l'Anthropologie (Paris) – l'Anthropologie, Paris
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
AnUVT – Annales d'Université «Valahia» Târgoviște, Section d'Archéologie et d'Histoire
Apulum – Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia
Archaeol Anthropol Sci – Archaeological and Anthropological Sciences
Archaeometry – Archaeometry, Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford University
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Argesis – Argesis. Muzeul Județean Argeș, Pitești
Arheovest – Arheovest – Asociația Arheo Vest, Timișoara
BAHC – Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis, Hunedoara
BAI – Bibliotheca Archaeologica Iassensis, Iași
Banatica – Banatica, Muzeul Banatului Montan, Reșița
BARBrSer – British Archaeological Reports. British Series, Oxford
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BeJA – Bulgarian e-Journal of Archaeology
BerRGK – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BHAUT – Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis, Timișoara
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BSPF – Bulletin de la Société Préhistorique Française, Paris
CA – Cercetări Arheologice, București
CAB – Cercetări arheologice în București
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București
CCDJ – Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Crisia – Crisia. Muzeul Țării Crișurilor, Oradea
Dacia – Dacia (Nouvelle Série). Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine. Institut d'archéologie
« V. Pârvan », Bucarest
EJA – European Journal of Archaeology
EphemNap – Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Germania – Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts,
Frankfurt
JAS – Journal of Archaeological Science
JRGZM – Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz, Mainz
MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
MEFRA – Mélanges de l'École Française de Rome. Antiquité, Rome
MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
MIM – Materiale de Istorie și Muzeografie, București
Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
Paléo – Paléo. Revue d'Archéologie Préhistorique. Musée National de Préhistoire, Les Eyzies, France
Paléorient – Paléorient: revue interdisciplinaire de préhistoire et de protohistoire du sud-ouest et de l'Asie centrale, Paris
Pallas – Pallas. Revue d'Etudes Antiques, Toulouse
Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie
Constanța
RACF – Revue Archéologique du Centre de la France, Lyon-Tours
Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
RCAN – Revista de Cercetări Arheologice și Numismatice, Muzeul Municipiului București
REL – Revue des Études Latines, Paris
RevMuz – Revista Muzeelor, București

RN – Revue Numismatique, Paris

RMI – Revista Monumentelor Istorice, București

RMM.MIA – Revista Muzeelor și Monumentelor, seria Monumente Istorice și de Artă, București

Sargetia – Sargetia. Acta Musei Devensis, Buletinul Muzeului județean Hunedoara, Deva

SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București

SP – Studii de Preistorie, București

SUCSH – Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica, Sibiu

Tibiscum – Muzeul Județean de Etnografie și al Regimentului de Graniță Caransebeș

Th-D – Thraco-Dacica, București

Tyche – Tyche. Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik

Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău

VAH – Varia Archaeologica Hungarica V. Redigit Csanád Bálint. Publicationes Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest

Ziridava – Ziridava. Studia Archaeologica, Arad